

DRŽAVNA IDEOLOGIJA I INTELEKTUALCI U SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI: FILOZOFSKA LJETNA ŠKOLA NA KORČULI (1964. – 1974.) I POLITIČKA ŠKOLA SKJ U KUMROVCU (1974. – 1990.)

TOMA GRUICA
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Splitu
toma.gruica@protonmail.com

UVOD

Na izborima za gradonačelnika grada Graza, 17. studenog, izabrana je predstavnica Komunističke partije Austrije Elke Kahr, koja je, uz činjenicu da je prva žena i komunistička gradonačelnica Graza, izazvala i interes medija svojoj naklonosti tzv. „Titovom socijalizmu“ i „Jugoslavenskom marksizmu“. Ovdje se postavlja pitanje pa što to znači? Što bi to bio socijalizam, a što je onda „Titov socijalizam“ – koje su njegove odrednice, razlike usporedno s drugim oblicima i zbog čega je taj oblik socijalizma najbliži idealnom marksizmu? Povijesnim pregledom ideologije marksizma možemo smatrati da je bio višestruko „iskušan i propao“, reinterpretiran, šizmatski dijeljen te seciran kroz postmarksizam do mjere koristeći se analogijom i slikom s uvoda Marksovog „Manifesta Komunističke partije“, da je od „sablasi koja vrebala nad Europom“ možda ostao ne sablast već zombi, hodajući mrtvac. Kada govorimo o marksizmu, socijalizmu i komunizmu, ne govorimo samo o filozofiji i skupu ekonomskih, društvenih i političkih ideja već o ideologiji sa svojim vlastitim promjenjivim rječnikom i nepromjenjivim dogmama.

Takvo jedno razmišljanje omogućilo bi nam razumjeti kako ideološki sustavi evoluiraju te zadržavaju svoj naziv unatoč brojnim promjenama, kao što je to primjer s Narodnom republikom Kinom, koja je ostala „komunistička“ i za vrijeme radikalnog maoizma i pluralističkog dengizma. Autor teksta prikazat će razdoblje od 1964. do 1990. kroz rad i razvoj Filozofske ljetne škole na Korčuli i Političku školu SKJ-a u Kumrovcu, dvije naizgled nepovezane škole koje povezuje zajednički zadatak, a to je formiranje ideologije za novo jugoslavensko društvo. Stoga, tema ovog seminarskog rada nije definiranje marksizma, socijalizma ili komunizma pa ni usporedba s komunističkim režimima i varijantama, već je cilj stvoriti kronološki pregled razvoja ideoloških škola i intelektualaca

koji su imali zadatak oformiti „jugoslavenski marksizam“ s ciljem preobrazbe jugoslavenskog društva.

PRAXISOVCI I DISIDENTI

Dana 28. lipnja 1948., u Bukureštu se delegati komunističkih partija Francuske, Italije, Bugarske, Čehoslovačke, Mađarske, Rumunjske, Poljske i Sovjetskog saveza jednoglasno osudili Jugoslaviju i Josipa Broza Tita objavom dokumenta poznatog kao *Rezolucija Informbiroa* – rezolucija kojom je Informbiro osudio Jugoslaviju za antisovjetsko i proturevolucionarno djelovanje. Tito je bio proglašen trockistom i neprijateljem marksizma-lenjinizma i Jugoslavija se u 50-im godinama pronašla ideološki izoliranom.

Jugoslavenski teoretičari kao odgovor staljinizmu izrađuju vlastitu teoriju tzv. „radničkog samoupravljanja“, izgrađena prema principu „tri d“ (DDD); „Debirokratizacija putem radničkih savjeta, decentralizacija uprave, politike i kulture i demokratizacija svih životnih sfera.“ Radničko samoupravljanje zauzima se za uključenje što šireg dijela društva u ekonomske i socijalne procese preko radničkih savjeta, koji bi odlučivali o poduzetničkim pitanjima. Svakako, „samoupravljanje“ nije jamčilo samoupravu neovisnu od Partije. U isto vrijeme započelo je izdavanje studentskih časopisa poput *Pregleda* i *Gledišta*, a kasnije i časopisa *Praxis*, koji su okupljali filozofe, psihologe i sociologe. Bitna odrednica tih studentskih časopisa jest ta da se oko njih počela formirati nova filozofija marksizma s fokusom na alijenaciju, *die Entfremdung*, odnosno na radničko otuđenje – pojam koji označava stanje radnika koji gubi svoju ljudskost i figurativno postaje samo „jedan od mnogih zupčanika u industrijskom stroju“. Filozofija otuđenosti nije samo osuđivala zapadni kapitalizam već i birokratski socijalizam i staljinizam. Prema toj novoj filozofiji, radničko otuđenje i dehumanizacija mogu se javiti i u komunističkom režimu, što je jugoslavenskim intelektualcima predstavljalo jednu ideološku vodilju protiv Staljina i set ideja koji se naizgled poklapao s idealom radničkog samoupravljanja. Kritika staljinizma u filozofiji, kao i na drugim područjima, počela je u Jugoslaviji nakon sukoba sa Staljinom i Kominformom 1948. godine. Ta je kritika od samog početka bila povezana s pokušajima da se pronađe i provede prikladnije tumačenje marksizma i socijalizma. Oštri pritisak Informbiroa izazvao je u Jugoslaviji reakciju protiv „marksizma-lenjinizma“ i priliku za istraživanje novih puteva socijalizma.

Možemo navesti, bez potrebe za dubljim ulaskom u filozofiju praksisovaca, da u grčkoj filozofiji pojam *praxis* označava radnju u kojoj je sam „čin radnje cilj“. Primjerice, onaj tko slika s ciljem da postane vješt slikar, središnji mu je cilj kultiviranje ljudskih kapaciteta koji su uključeni u tu vrstu rada, a budući da se pri radu ostvaruje cilj da se postane određena vrsta osobe, ta radnja ne prestaje ni kada je taj cilj postignut. Tako da vješt slikar nastavlja prakticirati sli-

karstvo i nastoji ostvariti cilj da bude kvalitetan umjetnik tijekom cijelog života. Ako zamijenimo „vješt slikar“ s „dobrim komunistom“, otkrivamo društvenu i ideološku dimenziju filozofije praksisovaca, kao i kasnije cilj ljetne škole na Korčuli, a to je stvaranje sustava za ideologizaciju društva.

Državni vrh Jugoslavije nije nikada uveo filozofiju *praxis* u službenu državnu ideologiju samoupravnog socijalizma, unatoč tome što se tada još činilo da svi jugoslavenski teoretičari, filozofi i sociolozi misle u istom smjeru. Možemo smatrati da je državni vrh uvijek držao zdravu udaljenost u podržavanju članova intelektualnog kruga praksisovaca, a kao jedan od razloga takvog pristupa možemo smatrati strah od disidenata. Pogledati se može primjer Milovana Đilasa, koji je 1954. bio isključen iz partije zbog svojih političkih tekstova. Ideološko neslaganje između Đilasa i Jugoslavenskog državnog vrha započelo je 1953., kada je napisao i objavio članak *Nova klasa*, u kojem osuđuje jugoslavensku vlast za neuspjeh u ostvarenju marksističkih utopističkih ideala, nazivajući državni vrh „oligarhijskom klikom“. Nakon svog isključenja Đilas je osuđen i pritvoren pod osudom stvaranja „neprijateljske propagande“, pod koju se uključuje i njegova osuda državnog vrha za nedjelovanja pri Sovjetskoj invaziji Mađarske. Ta osuda nije nastala iz Đilasovog okretanja protiv marksizma, već upravo proizlazi iz vjerovanja u službenu državnu ideologiju i narativ, iz vjerovanja da Jugoslavija ima specifični samoupravni radnički socijalizam koji je bolji od sovjetskog sistema. Svakako, možemo istaknuti da je Đilas, uz Mošu Pijadu, bio najutjecajniji propagandist komunističkih doktrina u Jugoslaviji, koji je prije Drugog svjetskog rata bio pritvoren zbog svojih političkih uvjerenja. Kroz to vjerovanje bilo je tek onda moguće primijetiti da u stvarnosti ti ideali nisu ostvareni te od ratnog heroja i nositelja članske kartice br. 4, naizgled Đilas „preko noći“ postaje disidentom. S tom idejom na umu, državnom je vrhu skupina marksističkih filozofa koji grade svoju filozofiju na osudu sovjetskog komunizma mogla vrlo lako postati skupina koja gradu filozofiju na osudi jugoslavenskog komunizma. Kao drugi razlog nepovjerenja prema praksisovcima, možemo navesti studentske demonstracije 1968., koje su bile videne kao protupartijske i protudržavne djelatnosti. Činjenica da je *Praxis* kao časopis i pokret nastao među studentskim krugovima mogla je izazvati samo dodatno nepovjerenje državnog vrha.

FILOZOFSKA LJETNA ŠKOLA NA KORČULI

Ovdje moramo postaviti pitanje kako i zbog čega je došlo do financiranja tiskanja časopisa, kao i do organizacije Ljetne škole? Kako je *Praxis* uspio zaživjeti unatoč preprekama? Jedan od razloga svakako je to što je časopis *Praxis* od 1965. izlazio internacionalno na francuskom, engleskom i njemačkom jeziku te je vrlo brzo privukao pozornost zapadnjačkih intelektualaca, posebice među francuskim intelektualcima i intelektualcima tzv. marksističke Frankfurtske ško-

le. Popularizaciji filozofije *praxis* pridonijeli su ponajprije filozofi sa zagrebačkog sveučilišta, poput Gaje Petrovića i Milana Kangrge (sa Sveučilišta u Beogradu kasnije će se pridružiti Ljubomir Tadić), koji su za vrijeme svog studiranja i kroz svoj rad stvorili niz poznanstava s tada vodećim svjetskim intelektualcima. Internacionalnoj redakciji časopisa ubrzo su se uključili poznati Herbert Marcuse, Jürgen Habermas, kao i mnogi drugi, a časopis su čitali i nemarksisti, poput Eugena Finka i Martina Heideggera. Događaji slični onima u Jugoslaviji nakon 1948. dogodili su se u drugim socijalističkim zemljama, kao i u komunističkim pokretima nakon Staljinove smrti 1953., a posebice nakon 20. kongresa Komunističke partije Sovjetskog Saveza te istraživanje drugih oblika socijalizma dobiva na interesu.

Još jedan paralelni društveni fenomen bio je razvoj turizma, a praksisovci su predstavljali Jugoslaviji potencijalno vrijednu reklamu, unatoč tome što glavni cilj časopisa *Praxis* nije bio promocija i reprezentacija jugoslavenske filozofije u inozemstvu. Početkom pedesetih godina možemo smatrati da je na zapadu još uvijek prevladavala ideja o „neciviliziranosti“ Jugoslavije, gdje „civilizirani“ razgovori o filozofiji izgledaju kao nemogući, a ako bismo mogli zaključiti nešto iz djela Lorda Byrona, onda to jest da postoji određena privlačnost u onome „neciviliziranome“. Tako da se ideja o internacionalnoj ljetnoj školi na Korčuli, gdje bi se pri „ispijanju vina i čitanja Marxa na plaži“ ugostili zapadni intelektualci i stvarala točka razmjene i intelektualne suradnje preko granica Hladnog rata, činila privlačnom. Već 1920-ih Kominternu je započela s organizacijom partijskih škola i u Moskvi su osnovani tzv. KUNMZ (Komunistički univerzitet nacionalnih manjina zapada), kao i Međunarodna ljetna škola, koji su za cilj imali „boljševizaciju komunističkih partija u kapitalističkim zemljama“. Josip Broz i Edvard Kardelj pohađali su KUNMZ, tako da ideja o osnivanju ljetne škole u Jugoslaviji sa sličnim ciljem nije bilo izvan opcija državnom vrhu ili nešto do tada nepoznato. Da je cilj Ljetne škole na Korčuli i časopisa *Praxis* bila „titoizacija“ marksista u kapitalističkim zemljama ne možemo tvrditi, ali smatram da je moguće tvrditi da je postojao interes u zbližavanju Frankfurtske škole i jugoslavenskih intelektualaca s ciljem otpora staljinizmu i odbacivanju marksizma-lenjinizma u korist jedne nove marksističke filozofije.

Filozofska ljetna škola na Korčuli izvorno je započela kao postdiplomski program studenata sociologije sa Sveučilišta u Zagrebu i Beogradu. Zbog bliske povezanosti katedri i profesora filozofije i sociologije, kao i uz osnivanje internacionalnog izdanja časopisa *Praxis*, napravljen je korak ka preoblikovanju ljetne škole u svojevrsni forum praksisovaca, gdje je zadržana izvorna struktura s tečajevima, seminarima i otvorenim stolovima. Tako je zadržana izvorna inicijativa o daljnjem obrazovanju studenata, gdje sada mogu surađivati i korespondirati s kolegama iz inozemstva. Težište programa bilo je jednako programu časopisa,

poticanje na raspravu o odlučujućim pitanjima tadašnjeg doba iz perspektive jednog „humanističkog marksizma“. U ljetnoj školi sudjelovali su već spomenuti Herbert Marcuse, Jürgen Habermas i Eugen Fink, kao i Ernst Bloch, Zygmunt Baumann, Lucien Goldmann, Hans-Georg Gadamer, kao i brojni drugi – ljetna škola predstavljala je centar okupljanja intelektualnog vrha zapadne ljevice i Frankfurtske škole.

Kritičke rasprave u početku mogle su se razviti u relativno otvorenoj intelektualnoj i političkoj klimi u Jugoslaviji 1960-ih, sve do spomenutih studentskih demonstracija 1968., kada praksisovce počinje uglavnom zastupati nova mlađa generacija Nebojše Popova i Božidara Jakšića, koji u časopisu vode raspravu o problemima i sociološkim konfliktima u Jugoslaviji, a stariji članovi poput Gaje Petrovića bili su višestruko izbačeni (i vraćeni) u savez komunista. Usto, unatoč uspjehu Ljetne škole u okupljanju međunarodne ljevice, Ljetna škola nije uspjela ispuniti očekivanja o proširenju „Titovog socijalizma“. Međunarodni i višejezični karakter Ljetne škole, kao i zbog sudjelovanja filozofa različitih marksističkih i nemarksističkih intelektualnih pozadina, rezultirao je u problemima pri organizaciji rasprava i programa. Rasprava se uglavnom kretala prema zajedničkim temama, poput filozofije G. F. W. Hegela ili Imannuela Kanta, a zbog neujednačenosti jezika, međunarodni karakter Ljetne škole nije zaživio. Neke od drugih kritika upućenih prema Ljetnoj školi ukazuju nam i na razdoblje mogućeg početka retraditionalizacije i etnizacije jugoslavenskog društva – političari iz Srbije kritizirali su praksisovce jer su Ljetnu školu i časopis uglavnom vodili profesori sa zagrebačkog sveučilišta, a hrvatski političari mogli su biti kritični prema praksisovcima jer su svi do sada navedeni profesori (Petrović, Kangrga, Popov, Jakšić, Tadić) bili etnički Srbi. Tako se s ponovnom dogmatizacijom Saveza komunista Jugoslavije početkom 1970-ih pojačao i represivni pritisak na praksisovce.

O netrpeljivosti državnog vrha prema praksisovcima govori nam opis Edvarda Kardelja, glavnog teoretičara radničkog samoupravljanja, koji je Ljetnu školu nazvao „alkemijskom mješavinom humanizma i liberalizma“ te izjava Vladimira Bakarića koja govori da „toj zbunjenoj skupini [praksisovcima] treba čeličnom šipkom prebiti preko glave i naučiti pameti.“ Praksisovci su se od početka svoga djelovanja morali boriti s osudom „humanizma“, apstraktnim pojmom kojim su se njegovi korisnici služili kako bi osporili socijalističku pozadinu filozofije *praxis*. Do dogmatskih sukoba došlo je i na Bledskom savjetovanju jugoslavenskih filozofa i sociologa 1960., kada se nova generacija profesora okreće protiv filozofije *praxis* i odbacuje „filozofiju otuđenja“ s ciljem slobodnijeg istraživanja unutar kritičke filozofije. Kao posljedni razlog neuspjeha Ljetne škole možemo navesti i one razloge zbog kojih je Đilas ušao u sukob s državnim vrhom, a to je da se državni vrh Jugoslavije nikada nije u potpunosti otklonio elementa staljinizma i birokratskog socijalizma.

Godine 1974. Ljetna škola bila je tiho ugašena, u smislu da državni vrh nikada nije ni direktno priznao Ljetnu školu pa ju nije ni ugasio, već se radi- lo o gubitku financijskih sredstava. Sam je časopis u 70-ima, kako je to opisao Gajo Petrović, „postojao i ne postojao“, kao živući mrtvac stajao je između života i smrti. Nekadašnje tiskare *Praxisa* 1974. odbile su nastaviti tiskati časopis, ali časopis nije bio službeno ukinut niti zabranjen te je do 1977. bilo pokušaja za ožvjljenje časopisa, ali neuspješno. Slično, Ljetna škola na Korčuli nije formal- no zabranjena niti dobrovoljno ukinuta, već je zapravo onemogućena tako da je izgubila financijsku pomoć i dopuštenje korištenja dosadašnjih prostora. Uz spomenuto izbacivanje članova iz saveza komunista, neki od profesora, poput beogradskog izdavaštva časopisa, bili su otpušteni sa svojih katedri i mjesta pre- davača.

POLITIČKA ŠKOLA SKJ-a U KUMROVCU

Inicijator osnivanja Političke škole Saveza komunista Jugoslavije u Ku- mrovcu prema dostupnim podacima jest Josip Broz Tito. Njegovu inicijativu po- držalo je Predsjedništvo KPJ-a, koje je u prosincu 1974. dalo zadatak Centru za društvena istraživanja da izradi koncept političke škole, koja je potom odlukom i osnovana. Temeljna ideja iza političke škole bila je dodatna izobrazba za „borce našeg socijalističkog društva...“ ili, koristeći se govorom Josipa Broza pri svome posjetu Političkoj školi, za „dobre komuniste koji ne znaju što je komunizam...“ Koliko su Titove sugestije i misli bile od značaja, pokazuje i prvi intervju direk- tora škole Juraja Hrženjaka u listu *Komunist* krajem 1975., u kojem navodi da želi Političku školu razviti „u pravu Titovsku kovačnicu..., koji će uspješno os- tvarivati odluke partije i Tita na izgradnji socijalističkog samoupravnog sistema, bratstva i jedinstva i nesvrstane politike Jugoslavije, neimara ravnopravnosti i aktivne uloge u međunarodnom radničkom pokretu.“ Gotovo u svim školskim dokumentima, intervjuima direktora, kao i u akademskim tekstovima, mogu se pronaći takva naglašavanja cilja Političke škole koji su orijentacija rada škole, a nakon Titove smrti za nastavak razvoja Škole poseban značaj imala je interpreta- cija njegovih riječi. Tako je, primjerice, izjava Josipa Broza da „komunisti moraju stalno učiti, moraju učiti na svakodnevnoj praksi i dovoditi tu praksu u sklad s naukom marksizma-lenjinizma“ stajala ispod fotografije gigantskog arhitekton- skog zdanja Škole u godišnjaku 13. generacije Škole. Nakon osnivanja Škole, Tito je prvi put o njoj govorio u razgovoru s njezinim vodstvom 11. srpnja 1976. go- dine: „Bila je potrebna i mislim da će se ona sve više razvijati. Vidite, mi imamo ogroman broj ljudi koji su dobri komunisti, ali teorijski slabo stoje. To se mora, mora popraviti, osnove marksizma se moraju poznavati... Meni je veoma drago što sam čuo danas ovdje kako teče nastava kod vas, kakve ste utiske dobili, što su ljudi ponijeli iz Škole, a naročito to što su zavoljeli učenje, što su osposobljeni

za dalji individualni rad. To je vrlo krupan uspeh. Dobro je što ljudi postepeno dolaze do saznanja da malo znaju, da treba još više učiti. Jer, mislim da sve zna samo onaj koji ništa ne zna. Ja bih vam preporučio da se u individualnom uzdizanju koristi i malo šira literatura koja ima zajedničkog s marksizmom. Ima dobrih, interesantnih stvari. Komunista mora biti što je moguće više univerzalan, a za ovakve stvari uvijek se nađe vremena.“

U obrazloženju odluke o osnivanju stajalo je, između ostalog, da „iskustvo našeg revolucionarnog pokreta nepobitno je pokazalo da je socijalistička revolucija jedino moguća kao svjesna djelatnost zasnovana na učenju marksizma“ i kako iskustvo „dokazuje da je zapostavljanje marksizma uvijek vodilo pojavama okoštavanja revolucionarne misli“. Možemo smatrati da je temeljni cilj Političke škole bio jednak Ljetnoj školi, a to je ideologizacija jugoslavenskog društva te u usporedbi škola pronalazimo mnogo paralela koje izgledaju kao da su nastale sa svjesnim učenjem iz pogrešaka i neuspjeha Ljetne škole. Prva paralela koju možemo istaknuti jest ta da, za razliku od Ljetne škole koja je uglavnom okupljala intelektualce i za koju onda možemo smatrati da je bila izolirana od „šireg“ društva, Politička škola kao jednu od temeljnih ideja imala je obrazovanje običnog radnika koji će onda pri završetku škole služiti državnoj ideologiji kao propagator, šireći komunističke ideje među svojim suradnicima.

Ideja društvene prakse manifestirala se odlukom kurikuluma o nužnom uključenju učenika iz radničkih obitelji. Edvard Kardelj na svečanom otvorenju škole u govoru je izrekao da: „Ova Škola ne treba da formira ni doktrinare ni karijerne političke profesionalce, pa ni ljude pukog knjižnog znanja, koji neće znati ili neće moći da ga upotrebe. To je Škola za one borce našeg socijalističkog društva koji su već pokazali sposobnost i volju za obrazovanjem u političkoj društvenoj praksi i koji će se ovdje naoružavati novim marksističkim znanjem za uspješniji društveni rad.“ Ipak, ta ideja nije se ostvarila, tako iz zapisa tadašnjeg ravnatelja škole Ivica Račana saznajemo da je većina „radničkih“ studenata nakon završetka školovanja napustila svoja bivša zaposlenja u proizvodnji, što ukazuje i na određenu diskrepanciju između očekivanih i stvarnih motiva za odlazak u Školu. Praksa je pokazala da je struktura studenata bila suviše heterogena. Račan se također žalio da s jedne strane studenti dolaze bez dovoljnog prethodnog znanja te da s druge strane nemaju ni dovoljno iskustva, tj. dolaze sa svega 2-3 godine partijskog staža. Usto, dolaze s „neadekvatnim idejno-političkim i spoznajnim sposobnostima, s određenim porodičnim, radnim i zdravstvenim problemima“. Tako je gradivo iz predmeta Osnove marksizma, prema procjeni nastavnika, samo trećina studenata uspješno svladala. Studenti su kroz godinu dana trebali proći oko 15 000 stranica literature, uglavnom marksističke. Uz ostalo, jedan je od zajedničkih problema škole bila potreba za izučavanjem filozofijskih tradicija koje su prethodile marksizmu, odnosno filozofija klasičnog

njemačkog idealizma, koja je zaokupirala poveći dio nastavnog programa. Račan tako izvještava „da je za razumijevanje Marksa potrebno pročitati Hegela, a možda i Fichtea, Šelinga i Kanta, ali se ne može prihvatiti da se o Hegelu vremenski govori duplo više nego o razvoju KPJ-a od 1919. do 1952. godine“.

Što se tiče predavača i radnika u školi, postojala je konstantna rotacija i izmjena profesora, tako da nije postojala mogućnost monopola jedne skupine da preuzme vodstvo, kao ni mogućnost osude poput onih nacionalističkih, kao što je bio slučaj s Ljetnom školom. Za rad u školi bili su angažirani tada vodeći znanstvenici iz društveno-humanističkog područja, kao i političari iz svih republika. Tijekom školovanja svih 15 generacija koje su prošle kroz program, u radu je sudjelovalo čak oko 600 nastavnika, što govori o zaista širokoj strukturi kadra. Jedna sličnost školi jest njihov odnos s turizmom – u Titovoj rodnoj kući 1953. osnovan je Memorijalni muzej maršala Tita, a 25. svibnja Titov rođendan proglašava se Danom mladosti te su rijeke političkih hodočasnika redovito posjećivale Kumrovec, koji postaje političko-turistička destinacija i naj slikovitiji primjer politizacije mjesta.

O radu Političke škole možemo zaključiti da je ona za cijelo vrijeme svoga trajanja bila odraz stanja u Jugoslaviji. Nakon Titove smrti dolazi do potrebe za promjenom plana i programa škole te se kretalo prema rješavanju navedenih problema. Školski program u 1980-ima postrožio se što se tiče ideološko-teorijskog dijela nastavnog programa te se organiziraju i različiti znanstveni skupovi i rasprave s ciljem jačanja ideološke discipline i ideje bratstva i jedinstva. Možemo smatrati da je to bio odgovor i na uspon nacionalizma u Jugoslaviji, zbog čega je vodstvo škole zahtijevalo na isticanju da je škola „Jugoslavija u malom“. Politička škola uistinu i jest bila refleksija Jugoslavije, stoga nije iznenađenje da je društvena i ekonomska kriza kraja 1980-ih snažno utjecala na školu. Škola je primala smanjena sredstva, do samo 1/12 prijašnjih prihoda u 1990. Početkom 1990-ih sama škola nije dugo nadživjela svoga osnivača te je 1990. raspad SKJ-a na 14. Izvanrednom kongresu ujedno označio i raspad Političke škole.

ZAKLJUČAK

U 1980-ima časopis *Praxis International* bio je ponovno uspostavljen te je nastavio svoj rad. U posljednjim dvama desetljećima dvadesetog stoljeća fokus praksisovaca, uz ujedinjenje intelektualaca europskog istoka i zapada, bio je usmjeren na razvoj nacionalizma u Jugoslaviji. Godine 1989. na inicijativu Branka Horvata i predstavnika praksisovaca Nebojše Popova, u dvoranama Filozofskog fakulteta u Zagrebu osnovana je politička stranka UJDI, Udruženje za Jugoslavensku Demokratsku Inicijativu, čija je unitaristička i marksistička pozicija za neke možda predstavljala posljednje i beznadežne pokušaje spašavanja Socijalističke Federacije. Raspad Jugoslavije i Domovinski rat predstavljali su i

subsekvntno kraj Političke škole u Kumrovcu. Politička škola bila je refleksija ideala Socijalističke Jugoslavije, kao i refleksija samog političkog stanja u državi. Unatoč sličnim problemima koje je Politička škola imala usporedno s Ljetnom školom, ne možemo suditi o njezinoj uspješnosti ili neuspješnosti. Cilj oživljenja komunističkih ideala u jugoslavenskom društvu neupitno je ostao neostvaren, a cilj je stvaranja političke elite pak ostao kontroverzno pitanje. Sama zgrada škole opstaje kao ruševina, a gledajući da su neki njezini bivši studenti i suradnici i danas aktivni u politici – poput bivših premijera Republike Hrvatske Ivice Račana i Jadranke Kosor, predsjednika Republike Slovenije Boruta Pahora, kao i drugi političari poput Milorada Pupovca i Žarka Puhovskog – postoji mogućnost da upadnemo u zamku novinarima primamljive interpretacije utjecaja Ljetne škole kao „vlade iz sjene“ koju je pak nemoguće dokazati.

LITERATURA

Dilas, Milovan. *The Unperfect Society: Beyond the New Class*. ur. Dorian Cooke. Harvest Book. New York. 1969.

Dilas, Milovan. *Anatomy of a Moral: The Political Essays of Milovan Djilas*. ur. Abraham Rothberg. Thames and Hudson. London. 1959.

Jakšić, Božidar. Praxis – kritički izazovi. *Praxis, društvena kritika i humanistički socijalizam*. Zbornik radova sa međunarodne konferencije o jugoslavenskoj ljevici: praxis-filozofija i korčulanska ljetna škola (1963-1974), ur. Dragomir Olujić Oluja i Krunoslav Stojaković. Rosa Luxemburg Stiftung. Beograd 2012.

De Kesel, Marc. *Act without Denial: Slavoj Žižek on Totalitarianism, Revolution and Political act*. Studies in East European Thought. Vol. 56. No. 4. Dec. 2004.

Koltan, Michael. Filozofija „Praxisa i studentski prosvjedi 1968. godine. *Praxis, društvena kritika i humanistički socijalizam*. Zbornik radova sa međunarodne konferencije o jugoslavenskoj ljevici: praxis-filozofija i korčulanska ljetna škola (1963-1974). ur. Dragomir Olujić Oluja i Krunoslav Stojaković. Rosa Luxemburg Stiftung. Beograd. 2012.

Macan, Trpimir i Željko Holjevac. *Povijest hrvatskoga naroda*. Školska knjiga. Zagreb. 2013.

Marx, Karl i Friedrich Engels. *The Communist Manifesto*. Penguin Random House UK. London. 2015.

Marx, Karl i Friedrich Engels. *Manifest Komunističke partije*. prijevod Moša Pi-

jade. <https://www.radnickafronta.hr/files/komunisti%C4%8Dki%20manifest.pdf> – konzultirano 1.2.2022.

Petrović, Gajo. Trotz Dissidenten-Amnestie die Debatte über Theorien bleibt ein Tabu. *Die Zeit*. 2. Dezember 1977. <https://www.zeit.de/1977/50/die-gruppe-praxis-und-die-schule-von-korcula/seite-3> – konzultirano 12.11.2021.

Spehnjak, Katarina i Tihomir Cipek. Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945. – 1990. *Časopis za suvremenu povijest*. Vol. 39 No. 2. 2007.

Stefanov, Nenad. *Dialektische Phantasie unter Bedingungen autoritärer Herrschaft: Die philosophische Sommerschule auf der Adria-Insel Korčula 1964-1974. Jugoslawien in der 1960er Jahren*. ur. Hannes Grandits i Holm Sundhausserm Harrassowitz Verlag. Weisbaden 2013.

Mihaljević, Josip. Kako su se kalili partijski kadrovi: osnivanje, koncepcija i djelatnost Političke škole SKJ "Josip Broz Tito" u Kumrovcu“. *Historijski zbornik*. Vol. 71 No. 2. Hrvatski institut za povijest. Zagreb. 2018.

<https://www.marxists.org/subject/praxis/issue-01/why-praxis.htm> – konzultirano 11.11.2021.